

KAS DIGITAALNE INFOSÜSTEEM ÜHTLUSTAB TEABEASUTUSI: MUUSEUMIDE, ARHIIVIDE JA RAAMATUKOGUDE KONVERGENTS

Kurmo Konsa

Inimkond on kogu oma ajaloo vältel kogunud ja säilitanud informatsiooni. Traditsionaalsetes kultuurides hoiti teavet valdavalt kollektiivses mälus suulisel vormis. Kirjaliku kultuuri tekkimisel hakati informatsiooni säilitama dokumentide ja raamatute kujul. Tänapäeva infoühiskond sõltub suuresti digitaalsest teabest ja selle haldamisest. Alates arvutite leiutamisest 1940.–50. aastatel oleme jõudnud olukorda, kus digitehnoloogia mõjutab iga päev igat arenenud maailma elanikku. Me kõik nii üksikisikute kui ka ühiskonnana sõltume üha rohkem teabest ja selle kättesaadavusest. Info haldamiseks on kujunenud eri institutsioonid. Nagu on näidanud ajalooline kogemus, ei tõrju uus digitehnoloogia senist välja, vaid tuleb selle kõrvale, mis omakorda muudab ühiskonna infosüsteemid järjest komplitseeritumateks.

Infosüsteemide toimimise tagavad institutsioonid. Need institutsioonid on kultuurilised mehhanismid, mille abil luuakse ja hoitakse toimimas tähenduslik ja korrastatud sotsiaalne maailm.¹ Nende institutsioonide hulka kuuluvad teiste seas ka muuseumid, arhiivid ja raamatukogud. Muuseumide, arhiivide ja raamatukogude (edaspidi kasutan nende tähistamiseks lühendit MAR) valdkonnas on alates 1980. aastatest muutunud oluliseks konvergensti teema. Lühidalt öelduna tähendab konvergensti institutsioonide liginemist üksteisele ja võimalikku funktsioonide kokkusuulandumist. Ennekõike on konvergensti ajendatud digitaalse infokeskkonna arengust. Luuakse üha enam ühiseid digitaalse kultuuripärandi platvorme (nt e-Varamu, Europeana) ja jagatakse omavahel andmeid.

Mäluasutuste konvergensti on olnud uurimisteema alates 1930. aastatest, nagu kirjutavad Tanackovic ja Badurina: “Kättesaadav kirjandus näitab, et teoreetilised käsitlused MARide integreerimise ja eraldamise kohta ilmusid

¹ David M. Levy, “Documents and libraries: a sociotechnical perspective”, *Digital library use: social practice in design and evaluation*, ed. by Ann Peterson-Kemp, Nancy A. Van House, Barbara Pfeil Buttenfield (Cambridge, London: The MIT Press, 2003), 26–42 (38).

1930. aastatel USAs ja varsti pärast seda ka Euroopas. Arhivaarid ja raamatukoguhoidjad (ja hiljem kuraatorid) hakkasid mõtlema oma töökogemuse sarnasuste ja erinevuste üle ning otsima võimalikke koostöövaldkondi.² Tõsisem huvi MAR-asutuste konvergenksi vastu tekkis koos digiinformatsiooni laiema kasutuselevõtuga. Tavaline argument konvergenksi kasuks oli tõdemus, et digikeskkonnas ei ole kasutajale enam oluline, kas teda huvitav info asub raamatukogus, arhiivis või muuseumis.³ Esimene selle teemaline teaduslik käsitlus oli W. Boyd Raywardi peatükk “Elektrooniline teave ning raamatukogude, muuseumide ja arhiivide funktsionaalne integreerimine” 1988. aastal ilmunud kogumikus “Ajalugu ja elektroonilised artefaktid”.⁴ Selle keskne idee oli tõdemus, et uues digitaalses keskkonnas ei oma enam tähtsust inforessursside jagunemine objektipõhiselt, mistõttu on vaja MARide suhteid ümber mõtestada. 1999. aastal koostati Euroopa Komisjonile raport “Teadus-, tööstus- ja kultuuripärand: ühine lähenemine” (“Scientific, industrial, and cultural heritage: a shared approach”), mis samuti rõhutas MARide koostööd ning seda, et digitaalne infovahetus võimaldab infole igakülgset juurdepääsu, sõltumata institutsioonide ja riigipiiridest.⁵ Enamikest konvergenksialastest uurimustest on ilmunud alates 2000. aastatest.⁶ Seejuures tekitas laiema arutelu konvergenksi eelistest ja puudustest 2008. aastal ilmunud Diane M. Zorichi, Günter Waibeli ja Ricky Erway koostatud ülevaade “Väljaspool MARide silo- torne: raamatukogude, arhiivide ja muuseumide koostöö” (“Beyond the silos of the LAMs: collaboration among libraries, archives, and museums”).⁷

² Sanjica Faletar Tanackovic, Boris Badurina, “Collaboration of Croatian cultural heritage institutions: experiences from museums”, *Museum Management and Curatorship*, 24:4 (2009), 299–321 (300).

³ Thomas Kirchhoff, Werner Schweibenz, Jörn Sieglerschmidt, “Archives, libraries, museums and the spell of ubiquitous knowledge”, *Archival Science*, 8:4 (2008), 251–266; Robert S. Martin, “Intersecting missions, converging practice”, *RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, and Cultural Heritage*, 8:1 (2007), 80–88; Katherine Timms, “New partnerships for old sibling rivals: the development of integrated access systems for the holdings of archives, libraries, and museums”, *Archivaria*, 68:1 (2009), 67–95.

⁴ W. Boyd Rayward, “Electronic information and the functional integration of libraries, museums, and archives”, *History and Electronic Artefacts*, ed. by Edward Higgs (Oxford: Oxford University Press, 1998), 207–224.

⁵ Lorcan Dempsey, “Scientific, industrial, and cultural heritage: a shared approach: a research framework for digital libraries, museums and archives”, *Ariadne*, 22 (2000), <http://www.ariadne.ac.uk/issue22/dempsey/>.

⁶ Casper Hvenegaard Rasmussen, “Is digitalization the only driver of convergence? Theorizing relations between libraries, archives, and museums”, *Journal of Documentation*, 75:6 (2019), 1258–1273 (1258).

⁷ Diane M. Zorich, Günter Waibel, Ricky Erway, “Beyond the silos of the LAMs: collaboration among libraries, archives, and museums”, *OCLC Research Publication*

MARide konvergenksi alane kirjandus on ulatuslik, mis näitab teema olulisust nii asutuste endi kui ka laiemalt kogu ühiskonna jaoks.⁸ MAR-uringutega tegeletakse intensiivselt Skandinaaviamaades (Taanis, Norras ja Rootsis),⁹ Austraalias ja Uus-Meremaal¹⁰ ning Põhja-Ameerikas.¹¹ Üldiselt on suhtumine MARide konvergenksi kirjanduses positiivne, kuigi on ka uurijaid, kes on konvergenksi suhtes vägagi kriitilised, rõhutades, et selle pooldajad on enamasti poliitikud ja kultuurikorraldajad, mitte aga institutsioonid ise.¹²

Ka Eestis on mäluasutuste koostööst kirjutatud, kuid vastavateemalisi teaduslikke artikleid pole ilmunud. Kirjanik ja raamatukogutegelane Voldemar Miller avaldas Eesti raamatukoguhoidjate ühingu aastaraamatus 1992. aastal artikli “Raamatukogude, arhiivide ja muuseumide koostöö vajadusest ning võimalustest”. Seal kirjutab ta prohvetlikult: “Kui me

(Dublin OH: OCLC Online Computer Library Center, Inc., 2008), <https://www.oclc.org/content/dam/research/publications/library/2008/2008-05.pdf> (26.06.2023).

⁸ Casper Hvenegaard Rasmussen, Birger Hjørland, “Libraries, archives and museums (LAM): conceptual issues with focus on their convergence”, *Encyclopedia of Knowledge Organization* (2021). <https://www.isko.org/cyclo/lam> (26.06.2023); Rasmussen, “Is digitalization the only driver of convergence?”, 1260.

⁹ Vt nt kogumikku: *Libraries, Archives, and Museums in Transition: Changes, Challenges, and Convergence in a Scandinavian Perspective*, ed. by Casper Hvenegaard Rasmussen, Kerstin Rydbeck, Håkon Larsen (Abingdon, New York: Routledge, 2023).

¹⁰ Helena Robinson, *Interpreting Objects in the Hybrid Museum: Convergence, Collections and Cultural Policy* (London: Routledge, 2019); Wendy Davis, Katherine Howard, “Cultural policy and Australia’s national cultural heritage: issues and challenges in the GLAM landscape”, *Australian Library Journal*, 62:1 (2013), 15–26; Katherine Howard, Hilary Hughes, Gillian Oliver, Helen Partridge, “Passion trumps pay: a study of the future skills requirements of information professionals in galleries, libraries, archives and museums in Australia”, *Information Research*, 21:2 (2016), <http://InformationR.net/ir/21-2/paper714.html> (26.06.2023); Helena Robinson, ““A lot of people going that extra mile”: professional collaboration and cross-disciplinarity in converged collecting institutions”, *Museum Management and Curatorship*, 31:2 (2016), 141–158; Shannon Wellington, *Building GLAMour: Converging Practice Between Gallery, Library, Archive and Museum Entities in New Zealand Memory Institutions* (Wellington: Victoria University of Wellington, 2013).

¹¹ Paul F. Marty, “Digital convergence and the information profession in cultural heritage organizations: reconciling internal and external demands”, *Library Trends*, 62:3 (2014), 613–627.

¹² Cheryl Klimaszewski, “Lumping (and splitting) LAMs: the story of grouping libraries, archives, and museums”, *Canadian Journal of Information and Library Science*, 39:3 (2015), 350–367; Braden Cannon, “The Canadian disease: the ethics of library, archives, and museum convergence”, *Journal of Information Ethics*, 22:2 (2013), 66–89; Robinson, ““A lot of people going that extra mile””.

tahame tõesti oma teadust, kultuuri, majandust, ka poliitilist struktuuri edasi arendada, peame leidma tee, kuidas oma tööd koordineerida.¹³

Siinses artiklis keskendun sellele, kuidas täpsemalt on digitehnoloogia muutnud raamatukogude, arhiivide ja muuseumide osa ühiskondlikus infosüsteemis ning millised on konvergensti soodustavad ja takistavad tegurid Eestis. Tõstan esile konvergenstiga seotud ühiskondlikke protsesse – just need on enamikus seni avaldatud töödes jäänud varju.¹⁴

Artikli eesmärk on kirjeldada konvergensti kontseptuaalseid ja praktilisi probleeme ning võimalusi. Selleks analüüsin teaduskirjanduses ilmunud olulisemaid konvergenstiasialaseid töid ning nimetan peamised konvergensti mõjutavad tegurid. Artikli praktiline eesmärk on anda teavet, kuidas toetada konvergensti pooldavat poliitikat ja ettevõtmisi.

Esmalt annan ülevaate teabeasutustest ja MAR mõiste kujunemisest. Seejärel keskendun nendes asutustes kasutatavale digitehnoloogia vormidele ja sellele, kuidas need muudavad teabe organiseerimist. Konvergensti mõjutavad laiemad muutused ühiskonnas, mis ongi järgmise osa teema. Edasi selgitan konvergensti mõiste tõlgendusi ja käsitlen konvergensti tüüpe. Seejärel toon näiteid konvergensti teoreetilistest käsitlustest ja praktilistest ettevõtmistest.

Teabeasutused

Institutsioone, mis tegelevad info kogumise, organiseerimise, kirjeldamise, säilitamise, kättesaadavaks tegemise ja vahendamisega, võib üldistatult kutsuda teabeasutusteks (ingl *knowledge organisations*). Nende hulka kuuluvad n-ö klassikalised asutused, nagu raamatukogud, arhiivid ja muuseumid, aga ka hiljem kujunenud institutsioonid. Nende viimaste hulka võivad kuuluda näiteks meediaettevõtted (nt ERR, BBC), andmepangad, teadus- ja haridusasutused ning loomulikult ka rahvusvahelised meelelahutus- ja teabeettevõtted (Google jt). Info haldamisega tegelevad tänapäeval ka üksikisikud ja nendest koosnevad ühingud ning vabatahtlikud organisatsioonid. Nagu näha, on tänapäeva ühiskondlik infostruktuur muutunud keerukamaks ja mitmekesisemaks.

¹³ Voldemar Miller, “Raamatukogude, arhiivide ja muuseumide koostöö vajadusest ning võimalustest”, *Eesti raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat* 3, 1991 (Tallinn: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, 1992), 84–87 (86). Taastrükk: Voldemar Miller, “Raamatukogude, arhiivide ja muuseumide koostöö vajadusest ning võimalustest”, *Tuna*, 2 (2001), 129–131 (131).

¹⁴ Vt nt Rasmussen, “Is digitalization the only driver of convergence?”.

Teabeasutuste seas moodustavad eraldi rühma raamatukogud, arhiivid ja muuseumid. Nende institutsioonide tähisena kasutatakse inglise keeles lühendit LAM (akronüüm ingliskeelsetest sõnadest *libraries, archives, museums*), mis võeti teadaolevalt kasutusele 1990. aastate teisel poolel.¹⁵ Austraalias ja Uus-Meremaal kasutatakse lühendit GLAM, mis hõlmab ka kunstigaleriisid (ingl *galleries*).¹⁶ Eestis seda ei kasutata, kuna siinsed kunstigaleriid on erinevalt paljudest välisriikide omadest üldjuhul ilma kogudeta ning nende pea-eesmärk on korraldada näitusi ja muid üritusi.

Nende asutuste kooskäsitlus viitab esiteks sellele, et neis on midagi ühist, ja teiseks iseloomustab see konvergenstendentsi, mis on eriti märgatavaks kujunenud digitaalsete infosüsteemide laiema kasutuselevõtuga. Samuti põhinevad raamatukogud, arhiivid ja muuseumid sarnastel tavaldel ja väärtustel, mis on seotud nende asutuste ühiskondlike funktsioonidega, nende avaliku haldusega ja neile määratud poliitiliste eesmärkidega. Nende asutuste spetsialistidel on sarnane ühiskondlik positsioon ja väärtushinnangud.¹⁷

Eestis on kasutusel akronüüm MAR (muuseumid, arhiivid ja raamatukogud), mida kasutas kultuuriministeeriumis 1999. aastal asutatud raamatukogude, muuseumide ning arhiivide kultuuriväärtuste säilitamise nõukogu.¹⁸ Praegu on Facebookis kogukond, mis kannab pealkirja “ARM – mida põnevat toimub arhiivides, raamatukogudes ja muuseumides?”¹⁹

Sageli nimetatakse muuseume, arhiive ja raamatukogusid ka mäluasutusteks (ingl *memory institutions*), et rõhutada nende tähtsust ühiskonna kollektiivse mälu alalhoidjatena.²⁰ Termin võttis kasutusele Roland Hjerppe 1994. aastal. Ta kasutas seda, et viidata raamatukogudele, arhiividele, muuseumidele, muinsuskaitseasutustele, aga ka akvaariumidele, arboreetumitele, loomaaedadele ja botaanikaaedadele.²¹ Seega hõlmas mäluasutuse ter-

¹⁵ Vt nt “Handshake productions to launch E-LAM reports for libraries, archives, and museums”, *Information Retrieval & Library Automation*, 33:2 (1997), 49, <https://www.infotoday.com/IT/feboo/news6.htm>.

¹⁶ Oxfordi ülikooli asutuste puhul on samuti kasutusel lühend GLAM (ingl *gardens, libraries, archives, museums*).

¹⁷ Rasmussen, “Is digitalization the only driver of convergence?”, 1267.

¹⁸ Mari Siiner, “Kultuuriväärtuste säilitamise alustest”, *Seminar “Humanitaarsed teaduskogud”* (Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 2002), 9–14.

¹⁹ ARM – mida põnevat toimub arhiivides, raamatukogudes ja muuseumides? <https://www.facebook.com/groups/150505575787451>.

²⁰ Dempsey, “Scientific, industrial, and cultural heritage”; Dupont, “Libraries, archives, and museums in the twenty-first century”, 13–19; Tanackovic, Badurina, “Collaboration of Croatian cultural heritage institutions”, 299–321.

²¹ Roland Hjerppe, “A framework for the description of generalised documents”, *Advances in Knowledge Organization*, 4 (1994), 173–180.

min nii kultuuri- kui ka looduspärandit. Mäluasutuste kogud moodustavad olulise osa pärandist, nagu uurija Lorcan Dempsey täheldab:

Nad organiseerivad Euroopa kultuurilist ja intellektuaalset pärandit. Nende kogud sisaldavad mälestusi rahvastest, kogukondadest, institutsioonidest ja indiviididest, teaduslikku ja kultuurilist pärandit ning inimeste kujutlusvõime, oskuste ja teadmiste saavutusi läbi aja. Nad ühendavad meid esivanematega ning on samas meie pärand tulevastele põlvedele.²²

Rõhutatakse, et mäluasutuse termin meeldib poliitikakujundajatele, kuna see sümboliseerib raamatukogude, arhiivide ja muuseumide sotsiaalset rolli.²³ Kuigi mäluasutuse termin on laialt kasutusel, leiavad mõned autorid, et see on liiga metafoorne ja vähendab raamatukogudes, arhiivides ja muuseumides toimuva info organiseerimise olulisust: “Nende asutuste liigitamine avalikus sektoris ja teaduses “mäluasutustena” lihtsustab liialt mälu käsitlust ning pisendab valdkonnaspetsiifilisi lähenemisi kogude kataloogimisel, kirjeldamisel, tõlgendamisel ja kasutamisel. Nende erinevuste tõttu on muuseumid, raamatukogud ja arhiivid seotud ajaloo, tähenduse ja mälu oluliselt erinevatel viisidel.”²⁴ Kindlasti ei tohi unustada, et raamatukogud, arhiivid ja muuseumid on lisaks sellele, et nad tegelevad ühiskonna mälu, seotud veel mitme muu olulise ülesandega.

Traditsiooniliselt on muuseumid, raamatukogusid ja arhiive eristatud nendes säilitavate objektide põhjal. Nii tegelevad muuseumid peamiselt esemete, arhiivid dokumentide ja raamatukogud raamatutega. Kuidas institutsioonide vahele piiri tõmmata, on muidugi suhteline küsimus, sest muuseumides võidakse säilitada ka dokumente ja raamatuid, raamatukogus jällegi dokumente ja esemeid. Nii on näiteks Eesti Rahva Muuseumis raamatukogu ja arhiiv²⁵, Rahvusarhiivis on lausa mitu raamatukogu²⁶ ning Tartu Ülikooli raamatukogus mitmed isikuarhiivid.²⁷

²² Dempsey, “Scientific, industrial, and cultural heritage”.

²³ Jennifer Trant, “Emerging convergence: thoughts on museums, archives, libraries, and professional training”, *Museum Management and Curatorship*, 24:4 (2009), 369–387 (369).

²⁴ Helena Robinson, “Remembering things differently: museums, libraries and archives as memory institutions and the implications for convergence”, *Museum Management and Curatorship*, 27:4 (2012), 413–429 (414).

²⁵ “Ajalogu”, Eesti Rahva Muuseum, <https://www.erm.ee/et/raamatukoguajalugu> (26.06.2023).

²⁶ “Arhiivi raamatukogud”, Rahvusarhiiv, <https://www.ra.ee/vau/index.php/et/page/article/index?menuId=6> (26.06.2023).

²⁷ “Kogude kirjeldused”, Tartu Ülikooli raamatukogu, <https://utlib.ut.ee/kogude-kirjeldused> (26.06.2023).

Kui vaadata MARide kujunemislugu, siis näeme, et see on tihedalt seotud.²⁸ Raamatukogude teket seostatakse Mesopotaamia kultuuriga u 2500 aastat eKr. Näiteks hoiti kuulsas Aššurbanipali raamatukogus savitahvli-tele kirjutatud juriidilisi ja majanduslikke dokumente ning haldustekste, vähem oli religioosseid ja kirjanduslikke tekste. Tänapäeva mõttes oli tegu pigem arhiiviga.²⁹ Teine kuulus antiikajast pärit asutus – Aleksandria raamatukogu – sisaldas lisaks kirjandusele ja arhiividokumentidele ka esemeid ja isegi loomaaeda.³⁰ Näiteks leidis seal kuriositeetide kabinette, mis sisaldasid kunstiteoseid, loodusobjekte, raamatuid ja esemeid. Seetõttu peetakse Aleksandria raamatukogu ka muuseumide eelkäijaks.³¹ MAR-asutuste ühist ajalugu rõhutab ka fakt, et kuni 1973. aastani, mil loodi Briti Rahvusraamatukogu, täitis Briti Muuseum ka raamatukogu ülesandeid.³² Isegi sellest põgusast ajaloolisest vaatest on näha, et muuseumidel, arhiividel ja raamatukogudel on olnud ühisosa juba iidsetest aegadest. 20. sajandi jooksul toimus raamatukogude, muuseumide ja arhiivide märgatav institutsionaliseerumine ja professionaliseerumine, mille tõttu tõmmati nende vahele ka selgemaid piire.³³

Ühtlasi on olemas ka nende asutuste kooskäitlemise üsna pikk traditsioon. Näiteks loodi Tšiilis juba 1929. aastal Raamatukogude, Arhiivide ja Muuseumide Direktoraat (Dirección de Bibliotecas, Archivos y Museo).³⁴ 1991. aastal asutati Rootsis arhiivide, muuseumide ja raamatukogude

²⁸ Ajaloo kohta vt: Margaret Hedstrom, John Leslie King, “On the LAM: library, archive, and museum collections in the creation and maintenance of knowledge communities” (Paris: Organization for Economic Co-operation and Development, 2003), <http://www.oecd.org/dataoecd/59/63/32126054.pdf> (26.06.2023).

²⁹ Olof Pedersén, “De äldsta biblioteken – lertavlor med kilskriftstext”, *Tvärnsnitt*, 3 (2005), 2–6.

³⁰ Juris Dilevko, Lisa Gottlieb, “Resurrecting a neglected idea: the reintroduction of library-museum hybrids”, *The Library Quarterly*, 73:2 (2003), 160–198; Marcum, “Archives, libraries, museums: coming back together?”, 74–89.

³¹ Arthur MacGregor, *Curiosity and Enlightenment: Collectors and Collections from the Sixteenth to the Nineteenth Century* (New Haven, London: Yale University Press, 2007).

³² James Delbourgo, *Collecting the World: The Life and Curiosity of Hans Sloane* (London: Penguin, 2017); Harald Høiback, *Kunnskap og begeistring. En innføring i museenes historie, hensikt og virkemåte* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020), 51–55.

³³ Lisa M. Given, Lianne McTavish, “What’s old is new again: the reconvergence of libraries, archives, and museums in the digital age”, *The Library Quarterly*, 80:1 (2010), 7–32; Tanackovic, Badurina, “Collaboration of Croatian cultural heritage institutions”, 299–321.

³⁴ “Historia de las bibliotecas públicas en Chile”, *Sistema Nacional de Bibliotecas Públicas*, <https://www.bibliotecaspublicas.gob.cl/historia-de-las-bibliotecas-publicas-en-chile> (26.06.2023); 2018. aastal nimetati raamatukogude, arhiivide ja muuseumide direktoraat ümber kultuuripärandi riiklikuks teenistuseks (Servicio Nacional del Patrimonio Cultural).

koostöögrupp.³⁵ 1996. aastal loodi Ameerika Ühendriikides Muuseumi- ja Raamatukoguteenuste Instituut (Institute of Museum and Library Services)³⁶, mis muuhulgas edendab peale mainitud asutuste ka koostööd arhiividega.³⁷ 2004. aastal moodustus Kanada Rahvusraamatukogu (National Library of Canada) ja Rahvusarhiivi (National Archives of Canada) liitmisel ühine institutsioon (Library and Archives of Canada).³⁸ Viimastel aastatel on valituse tasandil olnud suurim huvi MARide konvergentsi toetada Austraalias ja Uus-Meremaal. Nii loodi 2004. aastal Austraalia kogude nõukogu (Collections Council of Australia), mille eesmärk on koordineerida ja arendada GLAM-valdkonda.³⁹

Mõned koondasutused on ka erinevatel põhjustel laiali läinud. Näiteks 2004. aastal loodud Norra Arhiivide, Raamatukogude ja Muuseumide Keskus (ABM-utvikling, Statens senter for arkiv, bibliotek og museum) suleti juhtimisraskuste tõttu seitse aastat pärast avamist.⁴⁰ Ühendkuningriigis 2000. aastal asutatud muuseumide, raamatukogude ja arhiivide nõukogu (Museum, Libraries and Archives Council) likvideeriti vähesel rahastusel tõttu 2012. aastal.⁴¹

³⁵ Andreas Vårheim, Roswitha Skare, Sigrid Stokstad, "Institutional convergence and divergence in Norwegian cultural policy: central government LAM organization 1999–2019", *Libraries, Archives and Museums as Democratic Spaces in a Digital Age*, ed. by Ragnar Audunson, Herbjørn Andresen, Cicilie Fagerlid, Erik Henningsen, Hans-Christoph Hobohm, Henrik Jochumsen, Håkon Larsen, Tonje Vold (Berlin, Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2020), 133–162 (141).

³⁶ *Institute of Museum and Library Services*, <https://www.ims.gov/>.

³⁷ "FY 2022–2026 Strategic plan", *Institute of Museum and Library Services* (2022), <https://www.ims.gov/sites/default/files/2022-02/ims-strategic-plan-2022-2026.pdf> (26.06.2023).

³⁸ Greg Bak, Pam Armstrong, "Points of convergence: seamless long-term access to digital publications and archival records at Library and Archives Canada", *Archival Science*, 8:4 (2008), 279–293.

³⁹ Margaret Birtley, "The Collections Council of Australia", Paper for the 2006 Australian State of the Environment Committee (Canberra: Department of the Environment and Heritage, 2006).

⁴⁰ Ole Marius Hylland, "ABM-utviklings vekst og fall: historien om hvordan en kulturpolitisk institusjon ble født og døde", *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*, 22:2 (2019), 257–276; Roswitha Skare, Sigrid Stokstad, Andreas Vårheim, "ABM-utvikling og avvikling: institusjonell konvergens og divergens i kulturpolitikken", *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*, 22:2 (2019), 231–256.

⁴¹ "Museums, Libraries and Archives Council", *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Museums,_Libraries_and_Archives_Council (26.06.2023); "Future of the Museums, Libraries and Archives Council", Department for Culture Media and Sport, 23.11.2010, <https://www.gov.uk/government/news/future-of-the-museums-libraries-and-archives-council> (26.06.2023).

MARide digitaalne tehnoloogia

Varasema käsitluse kohaselt on MARide keskmes just kogud. Kui proovida hästi lihtsustatult ja utreeritult seda varasemat käsitlust esitada, siis kõlaks see järgmiselt. Asutused ise otsustasid, mida koguda ja kuidas kogutut säilitada ning kasutajatele kättesaadavaks teha. Kuidas kogusid kasutati, sõltus samuti suuresti asutusest endast. Muuseumid eksponeerisid oma kogudesse kuuluvaid esemeid kuraatorite loodud näitustel. Näituste kaudu muudeti kättesaadavaks ainult väga väike osa kogudest. Raamatukogud ja arhiivid seevastu lasid kasutajatel ise valida, mida nad kogutust soovivad näha. Arhiivide kogumistööd ja kogude kasutust võisid piirata seadused.

Alates eelmise sajandi lõpust on tehnoloogiliste ja kultuuripoliitiliste muutuste tõttu taoline klassikaline ettekujutus MARide tegevusest aga selgelt muutunud. Koos tehnilise arenguga hakkasid muutuma ka MARide kogud ja neis leiduva informatsiooni kirjeldamise viisid. Kuigi fotod ja audiovisuaalsed infokandjad MARide kogudes eriti midagi ei muutnud (nende jaoks loodi sageli eraldi kogud ja kohandati olemasolevaid kirjeldussüsteeme), siis digitehnoloogia tulekuga avanesid MAR-asutustele hoopiski uued võimalused ja proovikivid.

Juba teise maailmasõja ajal, 1945. aastal, ilmus Vannevar Bushi (1890–1974) artikkel “Kuidas me võiksime mõelda” (“*As we may think*”).⁴² Bush oli Massachusettsi tehnoloogiainstituudi (Massachusetts Institute of Technology, MIT) professor, kes sõja ajal juhtis USA teadusuuringute ja arendustegevuste ametit (U.S. Office of Scientific Research and Development, OSRD), mis koordineeris militaarvaldkonna uurimis- ja arendustööd. Artiklis “Kuidas me võiksime mõelda” esitas Bush uue süsteemi, mille abil teadmisi organiseerida ja kasutada. Bushi väljapakutud mikrofilmidele jäädvustatud teabel põhinev süsteem Memex pidi oluliselt tõhustama teadustööd. Kuigi ta teadis digiarvutite olemasolust ja tööprintsipidest, otsustas Bush siiski tugineda analoogtehnikale. Oma süsteemi kallal oli ta töötanud juba alates 1930. aastatest. Tegemist on seadmega, kuhu inimene saab salvestada kõik talle kuuluvad raamatud, dokumendid, pildid ja kirjajaliku kommunikatsiooni. Tänu mehhaniseeritusele on teavet võimalik väga kiiresti otsida. Dokumendid on indekseeritud ja varustatud vastava numbrilise koodiga, mille sisestamisel ilmub dokument kohe ekraanile. Seade salvestas inimeste infootsingud, jättes järele nn assotsiatiivse jälje, mis

⁴² Vannevar Bush, “As we may think”, *The Atlantic*, 7 (1945), 101–108, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1945/07/as-we-may-think/303881/> (26.06.2023).

vastaks tänapäevasele hüpertextile ja veebile. Bushi sõnutsi on tegu mälu mehaanilise laiendusega, mis suurendab oluliselt inimese vaimset jõudlust.

Vannevar Bush ei olnud loomulikult ainuke, kes kandis uue digitehnoloogia võimalused üle MARide valdkonda. MITi arvutiteaduse professor J. C. R. Licklider kirjutas oma 1965. aastal ilmunud raamatus,⁴³ kuidas digitaalsed arvutid võimaldavad raamatukogusid automatiseerida ja inimestel üheaegselt andmebaase kasutada. Ta ennustas õigesti mitmete tänapäevaste süsteemide, sealhulgas ka interneti teket.

Arhiivides, raamatukogudes ja muuseumides võeti elektronarvutid kasutusele 1960. aastatel, et koostada katalooge ja elektroonilisi nimekirju ning lahendada mitmesuguseid haldusülesandeid. Raamatukoguteavikute kataloogimiseks töötati USA kongressi raamatukogus aastail 1965–68 välja masinloetav bibliokirjete süsteem MARC (Machine Readable Cataloging). 1971. aastast võeti MARC vormingud USA standardiks ja 1973. aastast tunnustati neid ka rahvusvahelise standardina.⁴⁴ Arhiivides hakati esmalt arendama samuti elektroonilisi kataloogisüsteeme. Aastatel 1981–84 arendas Ameerika arhivaaride ühingu töörühm MARC kirjeldussüsteemi, et võtta see kasutusele arhiivides. 1993. aastal alustati tööd, et välja töötada kodeeritud arhiivikirjelduse standard (Encoded Archival Description, EAD).

1970. aastatel kasutati teabeasutustes arvuteid juba üsna laialdaselt, kuid digitaalse teabe säilitamisega tegelesid siiski vaid üksikud asutused. 1970. aastate alguses koostasid USA, Suurbritannia, Rootsi ja Kanada rahvusarhiiv juhendi, et määratleda masinloetavate infokandjate väärtust ja seda, millistel juhtudel need arhiividesse vastu võtta.⁴⁵ Esimesed digitaalsed arhivaalid võeti USA Rahvusarhiivi vastu 16. aprillil 1970. Tegu oli NASA andmetega, mis salvestati veealuse kosmosesimulatsiooni Tektite I käigus.⁴⁶

1970.–80. aastatel hakati raamatukogudes arendama sidusjuurdepääsuga elektronkatalooge (Online Public Access Catalogue, OPAC), mis muutusid 1990. aastate lõpuks peamiseks kataloogisüsteemideks. 1990. aastatel hakati Eesti raamatukogudes personaalarvutitel looma erinevaid andmebaase.

⁴³ Joseph Carl Robnett Licklider, *Libraries of the Future* (Cambridge: The MIT Press, 1965).

⁴⁴ Henriette D. Avram, *MARC, Its History and Implications* (Washington: Library of Congress, 1975), <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015034388556&view=1up&seq=3> (26.06.2023).

⁴⁵ Harald Naugler, *The Archival Appraisal of Machine-readable Records: A RAMP Study with Guidelines* (Paris: UNESCO, 1984), 3.

⁴⁶ Thomas E. Brown, "History of NARA's custodial program for electronic records: from the data archives staff to the center for electronic records, 1968–1998", *Thirty Years of Electronic Records*, ed. by Bruce I. Ambacher (Lanham, Md.: Scarecrow Press, 2003), 1–23 (1).

1997. aastal osteti ELNET konsortsiumi kaudu Eesti seitsmele suuremale teadusraamatukogule ühtne raamatukogutarkvara INNOPAC (USA).⁴⁷

Esimised realiseerunud digitaalsed raamatukogud kujutasid endast tegelikult digitaalsete tekstide arhiive. Tekstid olid kirjeldatud tsentraalses metaandmete kataloogis, mida oli võimalik otsisüsteemi abil kasutada. 1991. aasta augustis avanes internetikasutajatele elektrooniline arhiiv nimega e-Print archive, mida tänapäeval tegutseb nime arXiv all.⁴⁸ See loodi teadusteabe, peamiselt küll füüsikaalase info vahendamiseks. Keskne hoidla asus Los Alamoses riiklikus laboratooriumis (Los Alamos National Laboratory, LANL). Alguses vahendati TeX-failide kujul olevaid artikleid meili teel, kuid üsna pea lisati uued kasutusvõimalused, nagu FTP, Gopher ja 1993. aastal ka WWW.⁴⁹ Esimene laiaulatuslik digimiskatse oli CORE projekt (Chemistry Online Retrieval Experiment), mille käigus digiti aastatel 1991–95 ligikaudu 400 000 lehekülge kahekümnest olulisemast keemiaajakirjast.⁵⁰

1990. aastate keskel hakati Eestis kasutusele võtma elektroonilisi infosüsteeme nii ettevõtetes kui ka arhiivides. 1994. aastal mindi üle 25kohalisele arvutivõrgule Eesti Ajalooarhiivis.⁵¹ Kiiresti asuti ära kasutama võimalusi, mida infotehnoloogia pakkus arhiiviteabe vahendamiseks. 1997. aastal oli ajalooarhiivi kodulehel kättesaadav fondide loend koos struktureerimispõhimõtete, arhiivi moodustajate põhijaotuste iseloomustuse ja otsisüsteemiga. Infoühiskonna põhimõtete ja suhtumiste omaksvõtt kulges arhiivisüsteemile valutult. Loomulikult oli siis ja on ka praegu hulgaliselt kontseptuaalseid ja tehnilisi probleeme, kuid kultuurilisi vastuolusid ei tekkinud. Nagu väljendus toonane ajalooarhiivi direktor, kes alates 2000. aastast on Eesti riigiarhiivaar: “Infoühiskonna jätkuv kujunemine ei ole ometigi kaasa toonud identiteedikriisi ilminguid ajalooarhiivis. Hea erialase väljaõppega ja innovaatiline kollektiiv on kahtlemata olnud edu pant ja teatmestu olemusliku muutumise alus.”⁵² Öeldut võib kahtlemata üldistada kogu arhiivisüsteemile.

⁴⁷ Mare-Nelli Ilus, Riin Olonen, “20 aastat Eesti Raamatukoguvõrgu Konsortsiumi”, *Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu aastaraamat 2016* (Tallinn: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, 2017), 14–24.

⁴⁸ ArXiv, <https://arxiv.org/>.

⁴⁹ “ArXiv”, *Wikipedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/ArXiv> (26.06.2023).

⁵⁰ Michael Lesk, Dennis Egan, Dan Ketchum, Carol Lochbaum, “Better things for better chemistry through multimeedia”, *Proceedings of the Eighth Annual Conference of UW Centre for the New OED and Text Research* (Waterloo, Ontario, 1992), <https://www.lesk.com/mlesk/waterloo92/w92.html> (26.06.2023).

⁵¹ Priit Pirsko, “Eesti Ajalooarhiiv 1991–1995”, *Artiklite kogumik Eesti ajalooarhiivi 75. aastapäevaks* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1996), 79–91.

⁵² Priit Pirsko, “Riigiasutusena Eesti ühiskonnas”, *Arhiiv riigiasutusena Eesti ühiskonnas*, Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 4 (11) (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1999), 7–29.

Muuseumidest alustas elektroonilise indeksi koostamisega Metropolitan Muuseum (Metropolitan Museum of Art) New Yorgis 1966. aastal. Seal katsetati arvutiteadlase Jack Helleri juhtimisel raamatukogude jaoks välja töötatud humanitaarteaduste üldotsingu ja teabetöötluse süsteemi (General Retrieval and Information Processor for Humanities Oriented Studies, GRIPHOS). Juba järgmisel aastal asutati tänaseni tegutsev muuseumide arvutite võrgustik (Museum Computer Network, MCN), et saadud kogemusi analüüsida ja jagada.⁵³ 1965. aastal rendati Smithsoni Rahvuslikus Loodusmuuseumis välja isegeneeriv põhisüsteem (Self-Generating Master System, SELGEM), mille abil kataloogiti kogusid. Ka seda süsteemi asusid kasutama mitmed teised muuseumid ja ülikoolid. 1978. aastal avaldas Robert Chenhall muuseumide kataloogimise nomenklatuuri (Nomenclature for Museum Cataloging), mis arvestas elektrooniliste kirjete koostamise spetsiifilisi vajadusi. Tänapäeval on see kasutusel väga paljudes muuseumides USAs ja Kanadas.⁵⁴ 1987. aastal lõi MCN arvutitevahelise muuseumiteabe vahenduse töörühma (Computer Interchange of Museum Information, CIMI), mis koostas muuseumidevahelise infovahetuse standardid.⁵⁵

Eestis töödeldi museaalide andmeid elektrooniliselt Eesti Rahva Muuseumis taluehitiste ülesjoonistamise projektis “Taluehitiste joonised Eesti kihelkondades” (1959–62). Tegu oli aga ühekordse projektiga ning elektrooniliste registrite ja andmebaaside tegelik kasutuselevõtt algas 1990. aastatel. Ühtne struktureeritud metaandmestik võeti Eesti muuseumides kasutusele 1992. aastal, kui kultuuriministeeriumi tellimusel hakkas tarkvaraettevõtte AS GenNet Laboratories arendama kultuuriväärtuste infosüsteemi (KVIS). KVISi eeskujud olid rahvusvahelise muuseumide nõukogu (ICOM) rahvusvahelise andmehalduse komitee (CIDOC) andmemudel ja Rootsi atribuutide nime moodustamise standard (SWETERM).⁵⁶ 2005. aastal võttis kultuuriministeerium vastu otsuse luua uus muuseumide infosüsteem (MuIS).

⁵³ Marla Misunas, Richard Urban, “A brief history of the museum computer network”, *The Encyclopedia of Library and Information Sciences* (2007), <https://mcn.edu/wp-content/uploads/2020/11/History-of-MCN.pdf> (26.06.2023).

⁵⁴ *Nomenclature for Museum Cataloging*, <https://page.nomenclature.info/> (26.06.2023).

⁵⁵ Leslie Johnston, “Before you were Born... Museums had networks”, *Library of Congress Blogs*, 09.11.2012, <https://blogs.loc.gov/thesignal/2012/11/before-you-were-born-museums-had-networks/> (26.06.2023); David Barman, John Perkins, “Standards framework for the computer interchange of museum information”, *Museum Computer Network*, <https://cool.culturalheritage.org/byorg/cimi/cimifram.html> (26.06.2023).

⁵⁶ Kaie Jeaser, *Museaalide dokumenteerimine Eesti muuseumides* (Tartu: Tartu Ülikool, 2009), 29, 36–37.

Digitaalse informatsiooni eripära on selle muutlikkus ja suur levimus. Institutsioonid ei sõltu enam nii palju kogudest, vaid tähtsam on tagada ligipääs informatsioonile. Digiobjektid võivad asuda ükskõik millises institutsioonis. Kuna digimine suurendab kogude kättesaadavust ja kasutatavust, toetatakse seda nii poliitiliselt kui ka finantsiliselt. Digitehnoloogial on ka ühiskonnas kõrge prestiiž, kuna sümboliseerib progressi, hübriid-sust, uuemeelsust ja teisi ühiskonnas domineerivaid väärtusi.⁵⁷ Üha enam on MARides ka digitaalsena sündinud objekte. Ennekõike leidub neid arhiivides, kuna suurem osa tänapäeval loodavatest dokumentidest ongi digitaalsed. Aga muuseumid säilitavad näiteks ka sotsiaalmeedia sisu ning raamatukogud digitaalseid ajakirju ja raamatuid.

Osaliselt on tähelepanu nihkumine kogudelt kasutusele või kogudelt ühendusteni (ingl *from collections to connections*) seotud digitehnoloogia kasutuselevõtuga, kindlasti on selles aga oma osa ka laiematel muutustel ühiskonnas. Seniste jäikade hierarhiliste süsteemide asemele on tulnud paindlikum, mitmekultuuriline ja vähem hierarhiline maailm, kus info, mitte niivõrd tööstuslik tootmine, viib ühiskonda edasi. Passiivsest kogude kasutajast on saanud kogude kaaslooja. Kasutaja vajadused ja loominguine panus on muutunud keskseks. Selle tõttu on MARide jaoks järjest olulisem just väljapoole suunatud tegevus.⁵⁸ Arhiividel ja muuseumidel aitas digimine jõuda märksa suurema kasutajaskonnani.⁵⁹ Kasutajad on harjunud raamatukogude elektronkataloogidega, samas kui raamatute täismahus digimine on jäänud ennekõike autoriõiguste taha ja loodetud hüpet vabakasutuses kirjanduse poole pole toimunud. Samuti paistavad raamatukogud kasutajatele märksa vähem silma võrreldes näiteks muuseumidega. Nii muuseumide kui ka raamatukogude digitaalne kasutamine on vähene.⁶⁰

Suurem kasutajakesksus ähmastab MARidevahelisi piire, kuna nende institutsioonide tegevust ei määra enam täielikult seal töötavad professionaalid, vaid kasutajate vajadused.⁶¹ Kasutajatele orienteeritus üldiselt

⁵⁷ Vt nt John Torpey, "A sociological agenda for the tech age", *Theory and Society*, 49:5–6 (2020), 749–769.

⁵⁸ Gail Anderson, *Reinventing the Museum: The Evolving Conversation on the Paradigm Shift* (Lanham: AltaMira Press, 2012).

⁵⁹ Terry Cook, "Evidence, memory, identity, and community: four shifting archival paradigms", *Archival Science*, 13:2 (2013), 95–120; Danilo Giglito, Luigina Ciolfi, Eleanor Lockley, Eirini Kaldeli, *Digital Approaches to Inclusion and Participation in Cultural Heritage: Insights from Research and Practice in Europe* (London, New York: Routledge, 2023).

⁶⁰ *Muuseumide ja raamatukogude külastajate ja mittekülastajate uuring* (Tallinn: Kantar Emor, 2018), 94.

⁶¹ Rasmussen, "Is digitalization the only driver of convergence?"; 1265.

suurendab MARide konvergenti.⁶² Kasutajakesksuse suurenemine on ilmselge areng ka Eesti MARides. Kultuuriministeeriumi juhtimisel koostatud “Kultuuri arengukavas 2021–2030” rõhutatakse, kuidas Eesti ja eestikeelse kultuuri kättesaadavust tuleb laiendada digitaalsete platvormide kaudu. Digitaalne kultuuripärand peaks olema võimalikult vabalt ja ulatuslikult kasutatav, aga muidugi seadustega (nt autoriõiguse seadusega) sätestatud piirides.⁶³ Seejuures nähakse just digimises peamist võluvitsa, mis aitab kultuuripärandit säilitada ja seda kasutajakeskseks muuta. Digimist peetakse seega universaalvahendiks mitme probleemi lahendamisel. Digiprojektid hõlmavad sageli mitut MARI, luues nii aluse nende asutuste koostööle ja hilisemale konvergentile.

Loomulikult on siinkirjeldatud moodsat käsitlust ka kritiseeritud. Kogud on olemas ja suur osa nendest on väljapoole suunatud – kasutajatele suunatud tegevus tuginebki ju kogudele. Siiski on kogude kahanev tähtsus üsna ilmne. Tekkinud on hulganisti muuseumi, millel puuduvad kogud. Näiteks fotomuuseumil Fotografiskal. Mõte, et ilma kogudeta pole ka tõelist muuseumi, on ilmselgelt minevikku vajunud. Samas on kogude olulisus natuke paradoksaalselt ka esile tõusnud: kogudeta muuseumid kasutavad ju kusagil olemasolevaid ja hoitavaid objekte, olgu need siis füüsilised või digitaalsed. Samuti kasutatakse kogusid järjest mitmekesisemalt. Museaalid ei ole ainult selleks, et näidata midagi mineviku kohta, vaid neid kasutatakse, et arutada kaasaja probleemide üle ning kujutada ette tulevikku.⁶⁴

Teabe organiseerimise areng

Teabeasutustes on näha kahte suunda info organiseerimise arengus. Ühelt poolt reguleeritakse, standarditakse ja ratsionaliseeritakse infokorraldust üha enam. Teiselt poolt on infokorraldus mitmekesistumas ja demokraatiseerumas – inimesi kaasatakse järjest rohkem. Need arengusuunad on suuresti ajendatud digitehnoloogia arengust. Infokorralduse reguleerimine, standardimine ja ratsionaliseerimine tuleneb ennekõike digitehnoloogiast, mis põhineb loogikal ja matemaatikal. Samade printsiipide järgi

⁶² Andreas Vårheim, Henrik Jochumsen, Casper Hvenegaard Rasmussen, Kerstin Rydbeck, “The use of LAM institutions in the digital age”, *Libraries, Archives and Museums as Democratic Spaces in a Digital Age*, ed. by Ragnar Audunson, Herbjørn Andresen, Cicilie Fagerlid, Erik Henningsen, Hans-Christoph Hobohm, Henrik Jochumsen, Håkon Larsen, Tonje Vold (Berlin, Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2020), 247–270.

⁶³ “Kultuuri arengukava 2021–2030”, *Kultuuriministeerium*, <https://kul.ee/kultuur2030>.

⁶⁴ Keir Winesmith, Suse Anderson, *The Digital Future of Museums: Conversations and Provocations* (Abington, New York: Routledge, 2020).

kujundatakse ka digitehnoloogiat kasutavate organisatsioonide ülesehitust, töövoogusid ja organisatsioonikultuuri. Teine arengusuund on aga seotud sotsiaalse ja poliitilise keskkonna muutustega, mis on tegelikult samuti otseselt seotud digitehnoloogiaga. Näiteks on see hõlbustanud infovahetust ja võrgustumist.⁶⁵

Standardimine on kõige kaugemale arenenud raamatukogudes. See on seotud raamatute suure arvu ja koopiade olemasoluga. Selle tõttu on infosüsteemide standardimine ja info jagamine muutunud raamatukogudes tavaliseks. See on osutunud majanduslikult kasulikuks ja igati mõttekaks, kuna lihtsustab märgatavalt tööprotsesse.

Muuseumides ja arhiivides säilitatakse märksa mitmekesisemat ja väga sageli ka unikaalset materjali. Eriti iseloomustab see muuseume. Arhiivides säilitatakse küll unikaalseid, aga samas kindlatesse tüüpidesse jagunevaid dokumente. Arusaadavalt takistab selline olukord nendes institutsioonides infosüsteemide standardimist.

Standardimist mõjutavad mitte ainult inforessursside iseloom ja koosseis, vaid ka institutsionaalsed volitused, ülesanded ja piirangud. Kuna raamatukogude ülesanne on tagada juurdepääs inforessurssidele nende asukohast sõltumata ja väga paljudes raamatukogudes on mingi osa kogudest kattuv, siis on ühise elektronkataloogi loomine igati loomulik. Nii ongi just raamatukogud esimesed MAR-asutused, kus ühtsed kataloogid on kasutusele võetud. Samas ei tähenda see jällegi täielikku standardimist ja ühtlustamist. Kuigi Eestis võeti ühtne elektronkataloog tarvitusele 1998. aastast⁶⁶ on seni kasutusel kolm raamatukogude infosüsteemi, mis kavatsetakse ühendada 2026. aastaks.⁶⁷

Info organiseerimine arhiivides tugineb päritolu- ja algse korra austamise põhimõttele. Päritolupõhimõtte järgi kuuluvad ühe asutuse tegevuse käigus loodud või saadud dokumendid kokku. Algse korra austamise põhimõtte kohaselt säilitatakse kord, mille arhiiv sai asutuse tegevuse käigus. Arhiivi kataloogid ja otsisüsteemid peavad seda algset korda ja dokumentide loomise konteksti kajastama. Samuti reguleerib arhiivide tegevust

⁶⁵ *Museums and Digital Culture: New Perspectives and Research*, ed. by Tula Giannini, Jonathan P. Bowen (New York: Springer, Cham, 2019).

⁶⁶ "Raamatukogud avatud ühiskonnas: ettekannete kokkuvõtted", *Eesti raamatukoguhoidjate VII kongress*, 22.–23. oktoobril 1998. a. Tartu Ülikooli Raamatukogus, https://dSPACE.ut.ee/bitstream/handle/10062/50851/1998_7_kongress.pdf?sequence=1&isAllowed=y (26.06.2023).

⁶⁷ Merilin Piipuu, "Raamatukogude reform – kellele ja milleks?", *Kultuuriministeerium*, 31.03.2023, <https://www.kul.ee/uudised/raamatukogude-reform-kellele-ja-milleks> (26.06.2023).

üldjuhul seadusandlus, mis seab omad piirangud. Seega on üldine standardimine kas raskesti korraldatav või tegelikult isegi ebavajalik.

Muuseumide kogud, neid kajastavad kataloogid ja näitused koosnevad samuti unikaalsetest objektidest, mida kirjeldatakse üldjuhul esemekaupa. Säilitatavad objektid on seejuures väga erinevat tüüpi ja pärinevad eri ajajärkudest. Selle tõttu on neid kirjeldatud mitmesuguste infosüsteemide abil, isegi ühes muuseumis. Seega, kui võrrelda teiste asutustega, on kirjeldussüsteemid kõige ressursimahukamad just muuseumides. Kui raamatukogudes sisaldavad säilitatavad teavikud vajalikku infot enda kohta, siis arhiivides ja eriti muuseumides tuleb kasutada täiendavaid allikaid. Muuseumides koguneb museaali eluea jooksul selle kohta ka kõige enam täiendavat teavet: täpsustatakse objekti andmeid, konserveerimisel koostatakse dokumentatsioon, võidakse uurida objekti materjale, fikseeritakse teave objekti kasutamise kohta jms.

Muuseumidel on aja jooksul välja kujunenud kindlad paljuski asutusele omased dokumenteerimise viisid. See muidugi ei tähenda, et muuseumide vallas poleks üldse kokkulepitud standardeid. Esimene niisugune ettevõtmine puudutas just metaandmeid. Loodi struktureeritud sõnastikke ja tesauruseid, nagu "Iconclass" (1973), "Nomenclature" (1978), "The Getty's Art and Architecture Thesaurus" (1990), "VRA Core" (1996). 1990. aastate keskel hakati looma muuseumikogude sidusandmebaase, mis olid avatud laiemale kasutajaskonnale. Idee teha kogud laiemalt kasutatavateks oli küll üllas, kuid esialgu kasutasid neid siiski peamiselt muuseumispetsialistid ise. Andmebaasid olid tavakasutajatele keerulised, sisaldasid liiga vähe andmeid, pildid puudusid üldse või olid väga madala eraldusvõimega. Kuna muuseumide kataloogid ei olnud varem avalikuks kasutuseks ette nähtud, siis oli ka keerukas neid ümber kujundada. Tänapäevane muuseumi andmebaas ei kirjelda üksnes kogudes olevaid objekte, vaid toetab ka objektide tõlgendamist ja igakülgselt uurimist.⁶⁸ Muuseumide dokumenteerimissüsteemid on arenenud selliselt, et neisse lisandub järjest enam teavet museaalide kohta. Kui esmalt fikseeritakse vaid museaalide esmane teave⁶⁹, siis järgmises etapis lisatakse objektile võimalikult palju uut informatsiooni.⁷⁰

⁶⁸ Claire Quimby, *Digital Catalogues Study: A Cross-institutional User Study of Online Museum Collection Catalogues* (Chicago: Art Institute of Chicago, 2019), <https://digpublishing.github.io/catalogues-study/> (26.06.2023).

⁶⁹ Eesti muuseumide infosüsteemis MuISis vastab sellele objekti ja museaali esmane kirjeldus. Esmane üldinfo sisaldab konkreetse objekti või museaaliga seotud mitmesugust teavet, mis tuvastatakse ja sisestatakse objekti esmasel registreerimisel MuISis eelregistreerimislehel. Tegemist on museaali kirjeldamise esimese etapiga.

⁷⁰ MuISis vastab sellele teaduslik kirjeldamine või kirjeldamise II etapp.

Viimases etapis töödeldakse infot igakülgset ja vahendatakse see kasutajale. Selle tulemusel esitatakse teave kasutajale võimalikult sobival kujul, näiteks kureeritud digikoguna⁷¹ või mitmesuguste otsivahenditena (ajajooned, kaardid)⁷² jms.

Muuseumis organiseeritakse infot nii kataloogide kui ka näituste kaudu. Näitusel objekte interpreteeritakse ja asetatakse narratiivsesse tervikusse. Kuigi näitusi korraldatakse ka raamatukogudes ja arhiivides, ei ole näitused nendes asutustes otseselt info organiseerimise viis. Kokkuvõtteks võib tõdeda, et informatsiooni organiseeritakse MAR-asutustes erinevalt.⁷³

Digikeskkond ja teabeasutused – konvergentsi soodustavad välistegurid

Digitehnoloogia mõju teabeasutustele ei tulene aga ainult muutunud tööprotsessidest, vaid ka muutunud keskkonnast. Ühiskonnas toimunud suurte muutuste tõttu on hakatud teabeasutuste tähtsust ümber mõtestama. Mäluasutuse ülesannete ja väärtuste hulk on pidevalt kasvanud ja see on seotud MARide muutunud funktsiooniga ühiskonnas (vt tabel 1).

Tabel 1. Peamised ülesandeid, mida MARid täidavad⁷⁴

Raamatukogud	Muuseumid	Arhiivid
koguvad, säilitavad ja teevad teavikuid kättesaadavaks	koguvad, uurivad, säilitavad ja vahendavad üldsele inimese ja tema elukeskkonnaga seotud kultuuriväärtusega objekte	koguvad, hindavad, arhiveerivad, säilitavad ja korraldavad juurdepääsu dokumentidele, mis on väärtuslikud riigile, ühiskonnale, organisatsioonidele või isikutele

⁷¹ Vt nt Arkaaderi kureeritud kogu, <https://arkaader.ee/>.

⁷² Vt nt Ajapaiga fotod kaardil, <https://ajapaik.ee>.

⁷³ Rayward, "Electronic information", 207–224; Robinson, "Remembering things differently", 413–429.

⁷⁴ Anne J. Gilliland-Swetland, *Enduring Paradigm, New Opportunities: The Value of the Archival Perspective in the Digital Environment* (Washington: Council on Library and Information Resources 2000), 3–6; Deanne W. Swan, Justin Grimes, Timothy Owens, Kim A. Miller, J. Andrea Arroyo, Terri Craig, Suzanne Dorinski, Michael Freeman, Natasha Isaac, Patricia O'Shea, Regina Padgett, Peter Schilling, *Public Libraries in the United States Survey: Fiscal Year 2012* (Washington: Institute of Museum and Library Services, 2014), 1.

Raamatukogud	Muuseumid	Arhiivid
tagavad vaba juurdepääsu informatsioonile, teadmistele, kultuurisaavutustele	toetavad ühiskondliku, kogukondliku ja perekondliku identiteedi kujunemist	tagavad vaba ligipääsu informatsioonile
tagavad intellektuaalse vabaduse	talitlevad mäluasutustena	tagavad võimaluse kontrollida riiklikku ja eraõiguslikku, juriidiliste ja füüsiliste isikute tegevust
toetavad elukestvat õpet ja enesetäiendamist	toetavad kogukondade arengut	säilitavad rahvuslikku dokumendipärandit
toetavad infokirjaoskuse levikut ühiskonnas	toetavad haridust ja teadusuuringuid	talitlevad mäluasutustena
toetavad kogukondade arengut	moodustavad osa ühiskondlikust infosüsteemist	toetavad teaduslikku, halduslikku ja isiklikku uurimistööd
moodustavad osa ühiskondlikust infosüsteemist		

Nagu eelnevast näha langevad MARide ülesanded paljuski kokku. MARid suurendavad informatsioonile ligipääsu, säilitavad ja arendavad kultuuri ja haridust, toetavad kogukondi ning samuti aitavad arendada majandust ning kujundada demokraatlikku kodanikuühiskonda. Tegemist on asutustega, mis peavad tagama sõnavabaduse ja infovabaduse ning on kodanikuaktiivsuse keskusteks.

Teabeasutused ei ole enam ammu keskendunud ainult kogudele, vaid viimase paarikümne aasta jooksul on peatähelepanu suunatud kasutajale. Selline areng ei ole muidugi toimunud lihtsalt ja sujuvalt. Eestis on infoühiskonna sihikindel poliitiline arendamine toimunud juba vähemalt 1998. aastast alates. Siis võttis riigikogu vastu esimese riigi infopoliitika alusdokumendi “Eesti infopoliitika põhialused”.⁷⁵ See dokument määras kindlaks põhimõtted, millest riik peaks infoühiskonda puudutavate poliitiliste otsuste tegemisel lähtuma. Muuhulgas seati eesmärgiks, et riigi infopoliitika peab säilitama ja arendama eesti keelt ja kultuuri.

Küsimusega, kuidas säilitada MARides kultuuripärandit, sealhulgas digitaalset kultuuripärandit, tegeles kultuuriministeeriumi juures töötanud kultuuriväärtuste säilitamise nõukogu. Nõukogu lähtus oma tegevuses eesti rahvuslikust kultuuripärandist kui tervikust, sõltumata sellest,

⁷⁵ “Eesti infopoliitika põhialuste heakskiitmine”, *Riigi Teataja*, 13.05.1998, <https://www.riigiteataja.ee/akt/75308>.

millise asutuse juurde kultuuripärand kuulus. Nõukogu ühe eestvedaja Krista Aru sõnuti:

Kunagi see ju võiski nii olla, et iga asutus kogus ja korraldas omaette ning kõik tehtu oli tähenduslik, kuid 21. sajandil kohustab mäluasutuste ühisosa meid hoopis enamaks: kohustab ühistööks rahva enesetunnetuse teadvustamisel ja eneseteostuse julgustamisel. Seda eelkõige seetõttu, et just mäluasutusel on üha virtuaalsemaks muutuv as elus võimalus üksikisikule, sotsiaalsele grupile ja ühiskonnale tervikuna pakkuda pidepunkte. Pidepunkte, mis annavad tunnistust igaveste väärtuste kestmisest ja aitavad teha valikuid, tagades võimaluse toetuda aegade kogutud tarkusele.⁷⁶

Nõukogu rõhuasetus oli MARide konvergensil ning teabe kasutamise ühiskondlikel ja kultuurilistel aspektidel.⁷⁷

Kuna digitaalse kultuuripärandi küsimused muutusid üha olulisemaks, siis valmis 2003. aastal kultuuriministeeriumis “Eesti kultuuripärandi digitaalse säilitamise riiklik strateegia 2004–2007” ja 2004. aastal loodi ministeeriumi juurde kultuuripärandi digitaalse säilitamise nõukogu.⁷⁸ Riiklik strateegia käsitles teabeasutuste valdkonda laiemalt, hõlmates ka näiteks meediaorganisatsioone ja teaduskogusid. Samuti rõhutati, et selleks, et strateegia ellu rakendada, tuleb tagada mäluasutuste järjepidev tegevus ja koostöö. Juba sissejuhatuses tuuakse esile, et Eesti kultuuripärandi digitaalse säilitamise riikliku strateegia eesmärk on luua mäluasutuste vahel sünergia, kujundada ühtne vaade, kuidas kultuuripärandit digida ja nii digitud kui ka digitaalsena sündinud kultuuripärandit säilitada.⁷⁹

Järgmised digitaalse kultuuripärandi arengukavad, mis võtsid enda alla ajavahemikke 2007–10, 2011–16, 2015–20, keskendusid üha suuremal määral digimisele, pärandi taaskasutusele ja uutele teenustele. 2013. aasta novembris riigikogus vastu võetud arengukava “Kultuuripoliitika põhialused aastani 2020” nägi ette: “Väärtuslikum osa kultuuripärandist digiteeritakse 2018. aastaks ja tagatakse selle pikaajaline säilimine rahvusvahelisi standardeid ja kvaliteedinõudeid arvestades. Tagatakse kultuurivaldkonna infosüsteemide koostalitlusvõime ühtsete kirjelduste ja veebiteenuste abil.”⁸⁰

⁷⁶ Krista Aru, “Mäluastused on valmis ühistööks ja uuteks ülesanneteks”, *Raamatukogu*, 1 (2005), 5.

⁷⁷ Vt nt Mari Siiner, “Dokumendiprogrammi “Maailma Mälu” programmid Eestis”, *Tuna*, 3 (2004), 149–151.

⁷⁸ Mihkel Reial, “Digitaalne elukorraldus mäluasutustes”, *Raamatukogu*, 1 (2005), 6–7.

⁷⁹ *Eesti kultuuripärandi digitaalse säilitamise rahvuslik strateegia 2004–2007* (Tallinn: Eesti Kultuuriministeerium, 2003).

⁸⁰ “Kultuuripoliitika põhialused aastani 2020”, *Riigi Teataja*, 12.02.2014, https://www.riigiteataja.ee/akti/isa/3140/2201/4002/RKo_lisa.pdf.

Suurejoonelised plaanid ulatuslikuks digimiseks aga ei täitunud. Juba 2009. aastal avaldatud riigikontrolli aruandes “Kultuuripärandi digiteerimine, digitaalse kättesaadavuse ja säilimise tagamine” tõdetakse, et arengukava “Digitaalne kultuuripärand 2007–2010” eesmärkide täitmine pole realistlik.⁸¹ Lisaks nentis riigikontroll: “Kultuuripärandi digiteerimise strateegiline planeerimine ja olemasolev koordineerimismehhanism ei tööta, mistõttu kannatavad eelkõige ministriumideüleised arendused – ühtne digitaalhoidla ja juurdepääsu portaal, mille loomine eeldab eri halduslade koostöös paljude tehniliste, organisatoorsete, juriidiliste ja ka semantiliste probleemide lahendamist.”⁸² Kultuuriväärtuste säilitamise nõukogu rõhutatud konvergentsiteemasid ei arendatud samuti edasi. Kindlasti tasub aga tuua esile seda, et digimise vallas jõuti siiski MARide hea koostöö ja tegevuste koordineerimiseni.⁸³

Kasutuse seisukohast oleks hea, kui kogu olemasolevat teavet saaks otsida ühest võrguportaalist. Eesti teaduse infrastruktuuride teekaardi projekti toel hakati 2014. aastal looma Eesti mäluasutuste ülest E-Varamu portaali ELNET konsortsiumis. E-Varamu koondabki kõikide MARide andmebaasid ühte otsinguportaaali.⁸⁴ E-Varamu seob Eesti digitaalse kultuuripärandi üleeuroopalise pärandiportaaliga Europeana.

“Kultuuripärandi digiteerimine 2018–2023” tegevuskava rõhutab endiselt n-ö kriitilise massi, milleks on hinnatud kolmandik Eesti mäluasutuste kultuuripärandist, digimise vajalikkust. Teiste eesmärkidenä on lisandunud digipärandi ühtne säilitamine ja avalik kättesaadavus.⁸⁵ Lisaks nenditakse: “Kui Eestis tehakse kohati koostööd kultuuripärandi digiteerimiseks, säilitamiseks ja kättesaadavaks tegemiseks, jääb vajaka koordineerimisest ja ühisest taristust.”⁸⁶

Senine tegevus digitaalkultuuri vallas on selgelt suunatud vaid digimisele ja tõelist pööret kasutajakesksusele alles kavandatakse.⁸⁷ 2020. aastal kultuuriministeeriumi plaanitud digikultuuri kasutajate uuring teostatakse

⁸¹ *Kultuuripärandi digiteerimine, digitaalsena kättesaadavuse ja säilimise tagamine*, Riigikontrolli kontrolliaruanded, 2009 (Tallinn: Riigikontroll, 2009), 11.

⁸² Riigikontroll, *Kultuuripärandi digiteerimine*, 1.

⁸³ “Digitaalkultuur Eesti kultuuriruumi osana 2004–2014: hetkeseis ja tulevikuprognoos”, *Eesti inimarengu aruanne 2014/2015* (Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2015), 226–236.

⁸⁴ E-varamu koduleht, <https://www.e-varamu.ee/>.

⁸⁵ “Kultuuripärandi digiteerimine 2018–2023” tegevuskava (Tallinn: Kultuuriministeerium, 2018), 4.

⁸⁶ *Ibid.*, 5.

⁸⁷ Vt ka Indrek Ibrus, “Eesti digikultuuri poliitika rahvusvahelises ruumis: areng ja kitsaskohad”, *Eesti inimarengu aruanne 2016/2017: Eesti rändeaastul* (Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2017), 239–246.

alles 2023. aastal.⁸⁸ MARide konvergensti ei ole peale kultuuriväärtuste säilitamise nõukogu tegevuse lõppu samuti käsitletud. Kuna senini on Eesti digipoliitika keskendunud objektide digimisele ja mitte kasutamisele, siis ei ole ka konvergenstiteema esile kerkinud. Digimisprojektide vallas teevad MARid koostööd, aga tegemist on pelgalt tehnilise koordineerimisega. Sisulisem koostöö toimub näiteks ühistel mäluasutuste talve- ja suveseminaridel, mida korraldatakse vastavalt alates 1998.⁸⁹ ja 2011. aastast.⁹⁰

Vastus probleemidele - MARide konvergensti

Konvergensti on peetud uuenduslikuks vastuseks tekkinud probleemidele ja nõudmistele, millega kultuuripärandiga tegelevad institutsioonid silmitsi seisavad.⁹¹ Samas ei tasu unustada, et konvergensti võib tähendada vägagi erinevaid protsesse. Selle all võidakse käsitleda MARide koostööd (ingl *collaboration*), ühistegevusi (ingl *cooperation*), partnerlust (ingl *partnership*) ja lõpuks ühendamist (ingl *integration*). Enamik vastavateemalisest kirjandusest ei tee neil erilist vahet ja kõiki neid termineid käsitletakse peaaegu sünonüümidega.⁹² Nenditakse, et selline terminite kasutus on problemaatiline: “Täpsuse puudumine terminite kasutamisel võib avaldada negatiivset mõju koostöö ja konvergensti olemuse ja teostatavuse aruteludele, kuna igal tulemusel võivad olla erinevad tagajärjed MARide praktikutele ja nende institutsioonidele.”⁹³

Koostööna nähakse asutustevahelisi ühiseid ettevõtmisi alates ühekordsetest projektidest kuni pikaajaliste koostöökavadeni.⁹⁴ Põhjalikumalt uurisid MARide konvergenstiteemalisi termineid Zorich jt⁹⁵, kes pakkusid välja

⁸⁸ *Eesti digikultuuri mõtestamine anno 2020: poliitika kujundamise väljakutsed: digikultuuri raport 2020* (Tallinn: Tallinna Ülikool, 2021), 10, <https://www.digar.ee/arhiiv/en/raamatud/158532>; “Kultuuriministeeriumi 2023. aasta uuringute plaan”, *Kultuuriministeerium*, <https://www.kul.ee/uuringud>.

⁸⁹ Eesti mäluasutuste talveseminaride ülevaated TÜ DSpace'is: <https://dspace.ut.ee/handle/10062/1487> (26.06.2023).

⁹⁰ Eelnevate seminaride materjalid ei ole kahjuks kirjutamise ajal üleväl, vt <https://www.rara.ee/partnerile/raamatukogule/maluasutuste-suveseminar/> (26.06.2023).

⁹¹ Matthew Jones, “Archives and museums: threat or opportunity?“, *Journal of the Society of Archivists*, 18:1 (1997), 27–35.

⁹² Rasmussen, “Is digitalization the only driver of convergence?“, 1258.

⁹³ Klimaszewski, “Lumping (and splitting) LAMs”, 353.

⁹⁴ Betsy Diamant-Cohen, Dina Sherman, “Hand in hand: museums and libraries working together”, *Public Libraries*, 42:2 (2003), 102–105 (102); Hannah Gibson, Marigold Cleeve, Anne Morris, “Links between libraries and museums: investigating museum-library collaboration in England and the USA”, *Libri: International Journal of Libraries & Information Services*, 57:2 (2007), 53–64 (53).

⁹⁵ Zorich, Waibel, Erway, “Beyond the silos of the LAMs”.

järgmised määratlused. Nad eristasid koostöökontiinumi viis astet. Esimene aste on kontakt, mille korral kohtuvad huvirühmad ning hakkavad välja selgitama tegevuse ja vajaduste ühisosa. Teine aste on ühistegevused, mis toovad küll vähest, aga ikkagi käegakatsutavat kasu kõikidele osapooltele. Kolmas aste, milleks on koordineerimine, nõuab ühiste ettevõtmiste läbiviimiseks juhtimisraamistikku. Nii ühistegevused kui ka ühiste ettevõtmiste koordineerimine põhinevad mitteametlikel või ametlikel kokkulepetel institutsioonide vahel, et saavutada ühiseid eesmärke. Neljandal, koostöö astmel liigitakse kokkulepetest kaugemale. Selles etapis kasutatakse jagatud teavet selleks, et luua üheskoos midagi uut. Viimase astmena nimetavad autorid konvergensti, mis tähistab erinevate institutsioonide täielikku lõimimist.

Kirjeldatud viis astet tähendavad ühtlasi seda, et suurenevad investeringud ja riskid, aga ka võimalik kasu, mis kogu ettevõtmisest saadakse. Kuludele ja tuludele on keskendunud Waibel ja Erway, kes töötasid välja koostöökvadranti (ingl *collaboration quadrant*).⁹⁶ Rahvusvahelise raamatukoguühingute ja -institutsioonide liidu (International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA) 2008. aastal koostatud aruanne⁹⁷ esitles koostööd tegevate MARide uuringu tulemusi. Nad tuvastasid kolm konkreetset MARide koostöötüüpi: koostööprogrammid, ühised elektroonilised ressursid ja ühiskasutuses hooned. Nad rõhutasid, et just ühiste digitaalsete kogude loomine ehk teine koostöötüüp on kujunenud kõige olulisemaks koostöötüübiks.

Sageli nähaksegi konvergenstis ennekõike mitte asutuste kokkusulamist, vaid just eri tüüpi informatsiooni kooskäsitlemist.⁹⁸ Kirjanduses viidatakse korduvalt tõdemusele, et digitaalses maailmas on MARide eristus muutunud kunstlikuks, kuna kasutajad on harjunud veebipõhiste otsimootoriga, mis pakuvad neile teavet, sõltumata sellest, millisest asutusest teave täpselt pärineb.⁹⁹ Waibel ja Erway kirjutavad selle kohta tabavalt: “Kuigi

⁹⁶ Günter Waibel, Ricky Erway, “Think global, act locally: library, archive and museum collaboration”, *Museum Management and Curatorship*, 24:4 (2009), 323–335 (328).

⁹⁷ Alexandra Yarrow, Barbara Clubb, Jennifer-Lynn Draper, *Public Libraries, Archives and Museums: Trends in Collaboration and Cooperation* (Haag: International Federation of Library Associations and Institutions, 2008).

⁹⁸ Wendy Duff, Jennifer Carter, Joan M. Cherry, Heather MacNeil, Lynne C. Howarth, “From coexistence to convergence: studying partnerships and collaboration among libraries, archives and museums”, *Information Research*, 18:3 (2013), <http://www.informationr.net/ir/18-3/paper585.html#.WrjBYjwBIU>.

⁹⁹ Liz Bishoff, “The collaboration imperative”, *Library Journal*, 129:1 (2004), 34–35; Ruth Hedegaard, “Benefits of archives, libraries and museums working together”, *International Genealogy and Local History: papers presented by the Genealogy and Local History Section at IFLA General Conferences 2001–2005*, ed. by Ruth Hedegaard, Elizabeth Anne Melrose (Berlin, New York: K. G. Saur, 2008, ettekanne aastast 2003); Marcum,

MARide hallatavad kogud jäävad reaalses maailmas tingimata killustatuks, loodavad nende kogude potentsiaalsed kasutajad üha enam kogeda teabemaailma nii, nagu see oleks ligipääsetav üheainsa veebiotsinguga.¹⁰⁰ Digitaalne infosüsteem koos uute kasutajapõlvkondade tuleku ja elamusmajanduse arenguga on tekitanud hoopiski teistsuguse majandusliku ja kultuurilise keskkonna, kus MARidel tuleb hakata konkureerima suur-ettevõtetega, nagu Google, Meta jt.

Koostöö ja konvergentsi edendajatena on tõstetud esile järgmisi tegureid: võistlus kasutajaskonna tähelepanu pärast, rahaline kokkuhoid, sihtfinantseeringud ja muidugi digitaalne tehnoloogia.¹⁰¹ Peamiseks konvergentsi ajendiks on pikka aega peetud digitaalsete infosüsteemide arengut. Üheltpoolt mõjutas see oluliselt MARide endi tööd, teiselt poolt ka kasutajate käitumist ning laiemalt nende asutuste majanduslikku, poliitilist ja kultuurilist keskkonda. Senistes käsitlustes ongi peamine tähelepanu pööratud sellele, kuidas digitehnoloogia otseselt mõjutab MARisid.

Samas on konvergentsil ka üldisemaid ühiskondlikke põhjuseid. Valituste infoühiskonna arendamise poliitika hõlmab harilikult ka MARide kogudele piiramatu ligipääsu tagamist. Ühiskondlikus plaanis on just kultuuripoliitikas toimunud pööre kindlasti suurim MARide konvergentsi motiveerija.¹⁰²

Majanduslikust küljest on konvergentis mõnel juhul võimaldanud kulude kokkuhoidu, kuna ruume ja personali jagatakse.¹⁰³ Majanduslikud kitsaskohad on koostööd ja ühiseid digimisprojekte ajendanud ka Eestis. 2011. aastal toimunud mäluasutuste suveseminaril “Digitaalse ressursi strateegiad ja kompetentsikeskused” rõhutas Eesti rahvusraamatukogu peadirektor

“Archives, libraries, museums: coming back together?”, 74–89; Martin, “Intersecting missions, converging practice” 80–88; Jon Birger Østby, “Cross-sectorial challenges for archives, libraries and museums”, *IFLA Journal*, 32:3 (2006), 232–236; Tanackovic, Badurina, “Collaboration of Croatian cultural heritage institutions”, 299–321; Waibel, Erway, “Think global, act locally”, 323–335.

¹⁰⁰ Waibel, Erway, “Think global, act locally”, 323–335.

¹⁰¹ Marcum, “Archives, libraries, museums: coming back together?”, 74–89, 77–78.

¹⁰² Klimaszewski, “Lumping (and splitting) LAMs”, 358; Isto Huvila, “Participatory archive: towards decentralised curation, radical user orientation, and broader contextualisation of records management”, *Archival Science*, 8:1 (2008), 15–36; Casper Hvenegaard Rasmussen, “The participatory public library: the Nordic experience”, *New Library World*, 117:9/10 (2016), 546–556; Nina Simon, *The Participatory Museum* (Santa Cruz: Museum 2.0, 2010).

¹⁰³ Karen Brown, Miriam Pollack, “Illinois libraries and museums: connecting and collaborating for the future”, *Illinois Libraries*, 82:3 (2000), 209–215; Duff, Carter, Cherry, MacNeil, Howarth, “From coexistence to convergence”; Marcum, “Archives, libraries, museums: coming back together?”, 74–89; Gibson, Cleeve, Morris, “Links between libraries and museums:”, 53–64.

Janne Andresoo: “Majanduslikult aina kitsenevates oludes on ülimalt oluline teha koostööd omavahel ja erasektoriga”.¹⁰⁴

Konvergensti takistab kindlasti eespool käsitletud tööik, et MARides organiseeritakse kogusid ja teavet erinevalt. Isegi siis kui need institutsioonid ühendatakse, võivad nad sisu poolest jääda eraldatuteks: “Viies raamatukogud, arhiivid ja muuseumid ühe katuse alla võib ehk saavutada mõningaid hoonete haldamise ja administreerimisega seotud kulude kokkuhoiu, kuid enamasti püüab iga organisatsioon säilitada oma unikaalset külge ning tegutseb seega endiselt teistest isoleeritult.”¹⁰⁵ Takistuseks on kujunenud ka töötajate lahknevad erialased väärtused ja identiteedid, mida on raske ümber kujundada.¹⁰⁶ Konvergenstis on isegi nähtud ohtu MARide senisele enesemääratlusele: “konvergenst sellisel kujul, nagu seda praegu käsitletakse, kujutab endast käegakatsutavat ohtu raamatukogude, arhiivide ja muuseumide põhiprintsiipidele”.¹⁰⁷ Seejuures rõhutatatakse, et konvergenst kujutab endast liberaalse turumajanduse ja nn uue halduse põhimõtete rakendamist pärandivaldkonnas.¹⁰⁸ Just põhiülesannete erinevused ja neist omakorda tulenevad organisatsioonikultuuri iseärasused ongi MARide eduka konvergensti peamised takistused.¹⁰⁹ Et erialaseid kultuure lähendada, tuleb arhivaare, museolooge ja raamatukogutöötajaid õpetada koos.¹¹⁰

Kui uuriti Uus-Meremaa ja Austraalia GLAM-asutuste konvergensti, leiti, et selle edukus sõltus sellest, kui suurel määral sooviti asutusi ühendada. Kõikide tööprotsesside ja ametite ühitamine ei ole kohe kindlasti jätkusuutlik lahendus, kuna see läheb vastuollu nende institutsioonide eesmärkide ja töötajate erialase identiteediga. Kõige edukamad on ikkagi

¹⁰⁴ “Mäluasutused asuvad digitaalse kultuuripärandi strateegiaid ühtlustama”, *Loov Eesti*, 29.08.2011, <https://www.looveesti.ee/maluasutused-asuvad-digitaalse-kultuuriparandi-strateegiaid-uhlustama/> (26.06.2023).

¹⁰⁵ Robert VanderBerg, “Converging libraries, archives and museums: overcoming distinctions, but for what gain”, *Archives and Manuscripts*, 40:3 (2012), 136–146 (144).

¹⁰⁶ Duff, Carter, Cherry, MacNeil, Howarth, “From coexistence to convergence”.

¹⁰⁷ Cannon, “The Canadian disease: the ethics of library, archives, and museum convergence”, 85.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 80–83.

¹⁰⁹ Emily Warren, Graham Matthews, “Public libraries, museums and physical convergence: context, issues, opportunities: a literature review. Part 2”, *Journal of Librarianship and Information Science*, 52:1 (2020), 54–66.

¹¹⁰ Tanackovic, Badurina, “Collaboration of Croatian cultural heritage institutions”, 299–321; Richard Cox, Ronald Larsen, “iSchools and archival studies”, *Archival Science*, 8:4 (2008), 307–326; Given, McTavish, “What’s old is new again”, 7–32; Trant, “Emerging convergence?”, 369–387.

sellised ühised projektid, kus teave muudetakse kättesaadavaks ja lahendatakse konkreetseid ülesandeid.¹¹¹

Konvergentsi kõige olulisema tulemusena rõhutavad uurijad inforessursside kasutuse lihtsustumist ja paremaid kasutajatele suunatud teenuseid.¹¹² Kogude ühine kasutus loob dünaamilisema ja rikkalikuma infokeskkonna. Seega ollakse üldiselt nõus, et peamine konvergentsi eesmärk – informatsiooni lihtsam ja laiaulatuslikum kasutus – on sellisel teel tõepoolest saavutatav.¹¹³ Kindlasti on oluline ka suurendada asutuste nähtavust ja külastajate arvu.¹¹⁴ Valdkondade paratamatult tihenev koostöö aitab töötajatel saada uusi kogemusi ja teadmisi. Samuti võimaldab konvergenti jagada seisukohti, mis loob aluse töötajaskonna professionaalsele arengule.¹¹⁵ Vähetähtis pole ka kasutajate harjutamine erinevate infoallikate ja kirjeldussüsteemidega.

Tuleb tõdeda, et digiinfokeskkonna kujundajana on MARide osa siiski täiesti tühine.¹¹⁶ Suuremat osa digisisust kureerivad ettevõtted, nende loodud algoritmid, mille hulka on lisandunud tehisaru süsteemid, ja kasutajad ise. Kokkuvõtteks võib poeetiliselt öelda, et mida enam rõhutatakse MARide sarnasusi, seda õhemaks ja poorsemaks muutuvad neid eraldavad seinad.¹¹⁷ Nii muutub meie ettekujutus sellest, millised on MARid praegu ja millisena tahame neid näha tulevikus.¹¹⁸

Kokkuvõte

MARid on seotud ühiskondliku infovälja ja laiemalt kogu kultuuripoliitikaga. Nende arengut mõjutavad ühelt poolt valdkonnas toimuvad

¹¹¹ Wellington, *Building GLAMour*, 100, 106.

¹¹² Gibson, Cleeve, Morris, "Links between libraries and museums", 53–64; Marcum, "Archives, libraries, museums: coming back together?", 74–89.

¹¹³ Duff, Carter, Cherry, MacNeil, Howarth, "From coexistence to convergence".

¹¹⁴ VanderBerg, "Converging libraries, archives and museums", 136–146; Marcum, "Archives, libraries, museums: coming back together?", 74–89, 80.

¹¹⁵ Deborah Wythe, "New technologies and the convergence of libraries, archives, and museums", *RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, and Cultural Heritage*, 8:1 (2007): 51–55 (55); Duff, Carter, Cherry, MacNeil, Howarth, "From coexistence to convergence".

¹¹⁶ James Michalko, "Libraries, archives, and museums: achieving scale and relevance in the digital age", *RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, and Cultural Heritage*, 8:1 (2007), 75–79 (79).

¹¹⁷ Tim Mansfield, Troy Brown, Annette Dockerty, Colin Griffith, *Innovation Study: Challenges and Opportunities for Australia's Galleries, Libraries, Archives and Museums* (Victoria: Australian Centre for Broadband Innovation, CSIRO and Smart Services Co-operative Research Centre, 2014).

¹¹⁸ Klimaszewski, "Lumping (and splitting) LAMs", 351.

professionaalsed muutused ja võimuvõitlus, teisalt aga ka väljaspool asetleidvad uued suundumused. Nii asutustes endis kui ka laiemas ühiskondlikus kontekstis on viimase poolsajandi suurimad muutused kahtlemata tingitud digitehnoloogia arengust. Teabeasutuste tegevus on enam-vähem ühesugune: infot kogutakse, säilitatakse ja muudetakse kasutatavaks. Kuidas see kõik aga täpsemalt toimub, sõltub suuresti nii saadaval olevast tehnoloogiast kui ka kujunenud traditsioonidest.

Ainuüksi digitaalne tehnoloogia ei muuda MAR-asutusi tingimata sarnasemaks ega saa olla konvergentsi ainus ja peamine põhjus. Teisalt on ühiskonnas saanud oluliseks väärtuseks teabeasutuste võrgustamine ja koostöö. Pööre kasutajakesksusele ja soov külastajate arvu suurendada on kindlasti olulisemad konvergentsi suunajad. Kindlasti tuleb konvergentsi korral arvestada kohaliku konteksti, asutuste ajalugu ja väljakujunenud organisatsioonikultuuri. Kohe kindlasti ei ole ühte, kõigile institutsioonidele sobivat konvergensimudelit. Tuleb arvestada, et iga olukord on ainulaadne. Samuti varitseb standardimisel oht, et organisatsioonide iseärasustele ei pöörata piisavalt tähelepanu. Konvergentsi kirjeldatakse üldisel tasandil, aga see, mis on iga asutuse juures omapärane, normile sobimatu, lükatakse kõrvale. Ühelt poolt on standardimine kasulik, kuna tänu sellele on kogusid hõlpsam hallata ja kasutada, teisalt vähendab see asutuste mitmekesisust.

Konvergentsi korral tuleks vaadata funktsioone (nt info kogumine, säilitamine, kasutajatele vahendamine jms) institutsioonidest lahus ja vajadusel leida viise, kuidas neid ühitada ja institutsioone organiseerida uue digikeskkonna nõuete kohaselt.

MÄRKSONAD: raamatukogud; arhiivid; muuseumid; konvergent; pärand

KURMO KONSA on Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi arhiivinduse kaasprofessor.*

* Kirjavahetus: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Jakobi 2, Tartu 51005, Eesti. E-post: kurmo.konsa@ut.ee

ABSTRACT: Does the digital information system unify information institutions: convergence of museums, archives, and libraries?

Today's information society is highly dependent on digital information and its management. Since the invention of computers in the 1940s and 1950s, we have reached a point where digital technology affects every citizen of the developed world every day. Information institutions, including libraries, archives, and museums (LAM), among others, ensure the functioning of information systems. These institutions are cultural mechanisms by which a meaningful and ordered social world is created and maintained. Convergence has become an important subject in the field of LAM since the 1980s. In short, this refers to the convergence of institutions and the possible merging of functions. Above all, the development of the digital information environment drives convergence. More and more common digital cultural heritage platforms (e.g., e-Varamu, Europeana) are being created, and data are being shared.

The convergence of LAMs has been a research topic since the 1930s, but a more serious interest in the convergence of LAM institutions arose with the wider adoption of digital information. A common argument in favour of convergence was the recognition that in the digital environment, it is no longer important to the user whether the information that interests them is located in a library, archive, or museum. The literature on the convergence of LAMs is extensive, demonstrating the subject's importance for both the memory institutions themselves and society at large. In general, the attitude in the LAM convergence literature is positive, although a number of researchers are very critical of convergence, emphasising the fact that its proponents are mostly politicians and cultural organisers, not so much the institutions themselves. In this article, I focus on how digital technologies have changed the role of libraries, archives, and museums in the social information system and determine the factors promoting and hindering convergence. I highlight the broader societal processes associated with convergence. These are aspects that have been overshadowed in most of the work published so far.

Two developments are discernible in the development of information organisation in information institutions. Firstly, there is regulation, standardisation, and rationalisation of information organisation. The other development is the increasing diversification and general democratisation of information organisation, and the ever-wider involvement of people. Both of these developments are largely driven by the development of

digital technologies. The first tendency is primarily related to practical and internal developments in technology, since digital technology also defines certain workflows and organisational structures and culture. However, the second developmental direction is related to change in the wider social and political environment, which in fact is also directly related to digital technologies, for example the facilitation of information exchange and overall networking due to their influence.

Information institutions have for some time no longer been focused only on collections. In the last couple of decades, the main focus has already been on users. Of course, such development has not been easy or smooth. The purposeful political development of information society has been an ongoing process since at least 1998 in Estonia. In that year, the *Riigikogu* (Estonian Parliament) adopted the first basic document of the country's information policy, 'Principles of Estonian Information Policy'. This document stipulated the principles from which the state should proceed when making political decisions regarding the development of information society. Among other things, the document set the goal that the country's information policy must help preserve and develop the Estonian language and culture. The Council of Preservation of Cultural Heritage (KSN), which acted as an advisory body to the Ministry of Culture, was involved in the preservation of cultural heritage, including digital cultural heritage, in memory institution LAMs. They based their activities on Estonian national cultural heritage as a whole, regardless of its affiliation or form of ownership.

The Council's emphasis was on the convergence of LAM memory institutions and the societal and cultural aspects of information use. As issues related to digital cultural heritage became more and more important, in 2003, the Ministry of Culture prepared the 'National Strategy for the Digital Preservation of Estonian Cultural Heritage 2004–2007'. In 2004, the Digital Preservation Council was established at the Ministry. Subsequent development plans related to digital cultural heritage (Digital Cultural Heritage 2007–2010, 2011–2016, 2015–2020) increasingly focused on digitisation and reuse of heritage, and new services. The convergence themes emphasised by the Council of Preservation of Cultural Heritage were also not developed further. However, it is definitely worth pointing out that in the field of digitisation, good cooperation and coordination of activities between memory institution LAMs were achieved. Current activities in the field of digital culture are clearly aimed only at digitisation, and a real turn to user-centeredness is still being planned.

The use of digital technologies alone does not necessarily make LAM institutions more similar and cannot be the only and main reason for their convergence. On the other hand, the networking and cooperation of various information institutions have also become an important value in the altered social conditions. One of the most important drivers of convergence is definitely the turn to user-centricity, along with the desire to increase the number of visitors. Certainly, in the case of convergence, the local context, and in memory institutions the history of the institutions and the established organisational culture must be considered. There is certainly no single convergence model suitable for all institutions. It must be considered that each specific situation is unique. Standardisation gives rise to the danger that the uniqueness of each organisation may possibly be overlooked – it is described on some general level, but that which is peculiar, unique, and does not fit in with the norm is pushed aside. On the one hand, standardisation is beneficial because it makes collections easier to manage and use, but on the other hand, diversity is again reduced.

In the case of convergence, functions should be considered separately from institutions and, if necessary, ways should be found to reconcile and organise them according to the requirements of the new digital environment.

KEYWORDS: libraries; archives; museums; convergence; heritage

KURMO KONSA is Associate Professor of Archival Studies at the Institute of History and Archaeology, University of Tartu.*

* Correspondence: University of Tartu, Institute of History and Archaeology, Jakobi 2, Tartu 51005, Eesti. E-mail: kurmo.konsa@ut.ee